

ТЕКСТУАЛНЕ РЕЛАЦИЈЕ ПРИПОВЕТКЕ „АМЕРИКАНКА“ И ПОГЛАВЉА „НА УИК-ЕНДУ КОД МИСИЗ ФЛАГ“ ИЗ АМЕРИЧКОГ ПУТОПИСА: СУБВЕРЗИВНОСТ И ТРАНСГРЕСИЈА¹

У раду се анализирају текстови Јелене Димитријевић – приповетка „Американка“, први пут објављена у часопису *Српски књижевни гласник* 1912. у Београду, а у облику посебне књиге 1918. у Сарајеву, и XXXIII поглавље „На Уик-енду код Мисиз Флаг“ из путописне репортаже *Нови свет или У Америци годину дана* из 1934. Показује се како су, без обзира на временску дистанцу, та два текста (а додатно и приповетка из 1924. године „У Америци ’нешто се догодило“) повезани интертекстуалним сродством. Подухват наративне трансгресије (спектакуларно прелажење од интимистичког приповедања у првом лицу мушког до првог лица женског рода) показује се као екстравагантна и експериментална књижевна стратегија Јелене Димитријевић и као поигравање граматичком категоријом рода. У тексту се обраћа пажња на могућност психоаналитичког и хомоеротичног читања подухвата трансгресивне нарације.

Кључне речи: Јелена Димитријевић, наративна трансгресија, субверзивност, родни дискурс

---

¹ Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 178029 Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, *Књиженство, теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године*.

Трансгресија као текстуална стратегија Јелене Димитријевић

Почетак XX века био је период развоја српског модернизма, и тада се на књижевној сцени појавио велики број прозних дела српских списатељица у којима су оне тражиле нову концепцију књижевног субјекта. Та њихова дела су била не само многобројна већ и квалитетна и иновативна. Једном од најзанимљивијих књижевних стратегија које су српске ауторке тада примениле сматрам наративну трансгресију, која је била субверзиван поступак у првим деценијама XX века. Она је била резултат новоосмишљеног односа између писања и женскости. Од три главне српске модернисткиње (Исидоре Секулић, Милице Јанковић и Јелене Димитријевић) које су прекорачиле границе свог рода наративним чином, а који можемо назвати родним дискурсом у књижевној акцији,² управо је код Јелене Димитријевић тај наративни захват наративне трансгресије најзанимљивији, најспектакуларнији и најсубверзивнији у сваком погледу. Поготово у контексту нових открића рукописа те ауторке, а пре свега њене поезије, коју је писала у време свог боравка у Америци, њени текстови посвећени Америци показују се као вредни пажње и поновног преиспитивања.

---

2 О том процесу сам писала детаљно у поглављу „Родни дискурс у акцији или наративне трансгресије српских модернисткиња”. Упор. Магдалена Кох, *...када сазремо као култура... Стваралаштво српских списатељица на почетку XX века (канон – жанр – род)*, превела с пољског Јелена Јовић, (Београд: Службени гласник, 2012), 249-300.

Да бисмо добро разумели цео поступак Јелене Димитријевић, треба да објаснимо термин трансгресија. Трансгресија (од лат. *transgressio*=прелаз, *transgredi*=прекорачити)³ као појава подразумева прелажење утврђених граница, те представља отварање према ономе што је Друго и другачије, односно, излазак ван важећег система. Трансгресија је „искорак који човека уздиже изван граница рационалности”.⁴ У нераскидивој је вези са појмом забране, која несумњиво претходи трансгресији, али исто тако трансгресију изазива, чак и провоцира, буни се против (пре)уске нормативности. Интелектуални „скандал” читаве појаве заснива се на непрестаном прекорачењу и на обнављању граница – оне се стално руше, али и изнова граде, иако се линија забране под утицајем трансгресије често помера.⁵ То је несумњиво игра границом која је – како је писао Фуко – много шира и можемо је уписати у појмовну тријаду: сексуалност – граница – језик:

Сексуалност је граница наше свести, јер управо она диктира једино читање нашег несвесног које наша свест може прихватити; то је граница нашег језика [...] више је пукотина, али не око нас, не да нас изолује и издвоји, већ да оцрта у нама границе и означи нас као границу себи самима.⁶

Мислим да ова констатација важи и за многа дела Јелене Димитријевић. Размишљања о симболичком превазилажењу – путем језика – сопствене сексуалности/ полности и интересовање за граничне проблеме у систему нормативних (како књижевних, тако и моралних) вредности, код Јелене Димитријевић у текстовима о Американкама су веома важни. Битно и занимљиво је код ње такође питање граница рода и њихове креације у књижевности (а и у реалном животу). Наративна трансгресија је спектакуларно прелажење границе у родном смислу. Она подразумева раскид са сопственом „природном” граматичком категоријом рода у процесу писања да би се обратила пажња на неправедност или, боље речено,

---

3 Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, (Нови Сад: Прометеј, 2008), 1264.

4 Maria Janion, *Osoby. Transgresje 3*, (Gdańsk: Wydawnictwo Morskie, 1984), 447.

5 Магдалена Кох, нав. дело, 253.

6 Michael Foucault, „Do transgresji”, преложио Tadeusz Komendant, у М. Јанион, нав. дело, 302.

ограниченост доминантне норме, да би се показале пукотине у књижевно-друштвеном систему и њихова (не)универзалност помоћу екстравагантне процедуре кршења важећег литерарног кода. Управо се Јелена Димитријевић у неколико својих текстова поиграва конвенцијама и нормама и показује да је репрезентација рода заправо чист књижевни и културни конструкт, да биолошки пол аутора/ауторке уопште не мора да ограничава процес писања а чак ни функционисања у друштву. Трансгресија код Јелене Димитријевић се заснива на књижевном поступку у којем се, у интимистичким текстовима, уместо приповедања у првом лицу једине из перспективе жене (која би се третираола као „природна” за ауторке), списатељица служи мушким говорним субјектом у првом лицу. Верујем да у случају Јелене Димитријевић то није био вид књижевне мимикрије нити конформизма, односно покушај да се упише у доминантан, такозвани „универзални” мушки модел писања, који је био владајућа парадигма књижевности у то доба. Напротив, мислим да је то ипак била екстравагантна и ексцентрична (у смислу: ван центра) процедура кршења важећег списатељског кода. Код Јелене Димитријевић је то поигравање конвенцијама храбар поступак и показује да је она већ тада акцентовала номадски карактер идентитета субјекта, указујући на његову честу подвојеност између личног избора и наметнуте припадности. Дакле, трансгресија као појава подразумева излазак ван важећег система и сламање табуа, она је увек тренутак непоштовања забрана, исклизнуће, изненадни продор у оно што је другачије.

Случај трансгресије код Јелене Димитријевић је дубок, компликован, субверзиван, зато и најзанимљивији у српском модернизму, и показује не само ново мишљење о могућности језика и књижевности већ и прекорачује на префињен и вешт начин норму моралног система вредности. То је један од првих примера таквог поступка у српском модернизму – субверзиван и револуционаран. Управо субверзивност те трансгресије видимо кад читамо њену другу причу, „Американка”, из 1912. године, коју је у облику књиге објавила 1918. године у Сарајеву,⁷ и када њу повежемо с путописом

---

7 Први пут се та приповетка појавила у наставцима у едицији *Српског књижевног*

Нови свет или У Америци годину дана, а пре свега с XXXIII поглављем те књиге, насловљеним „На Уик-енду код Мисиз Флаг”. Та друга књига је објављена 1934. године, односно 22 године после првобитног објављивања приповетке „Американка”.

Наговештај таквог трансгресивног поступка списатељица је дала већ у својој првој књизи, *Песме*, из 1894. године, и то ће бити – као што видимо читајући цео њен опус – стална црта Јелениног индивидуалног уметничког идиома. Од прве књиге она балансира између различитих родних перспектива – мушког и женског ЈА лирског субјекта, које је тако моделирано да је прекорачило ауторске родне „навике”, које постају флуидне. Мушки субјекат у првом лицу једнине појављује се у трећем делу дебитантске песничке збирке, који носи наслов *Сарајске песме*. Осим егзотичног колорита, ове песме носе у позадини један занимљив предлог приказивања света унутрашњег живота заљубљеног мушкарца. Ипак, оно што је најзанимљивије, јесте да обилују одважним чулним описима тела вољене жене. Ауторка ту – да не би сувише узбудила јавност и читаоце – често користи конвенцију сна, ониричких еротских фантазија, док многе песме смело прекорачују тематски табу поезије, нарочито поезије женског ауторства. А затим након трансгресије (и писања у првом лицу једнине с мушке еротске позиције), враћа се на просторе који су за њен пол у традиционалном смислу те речи „природни” и „безбедни”: на позицију женског лирског субјекта. Али и у тим моментима ауторка није традиционална, већ бива веома субверзивна, јер у неколико песама балансира на граници описа женских хомоеротичних фантазија (у песмама „Зехра”, „Севдији”, „Од Севдије”, „Арифа Зејни”, „Арифа Зарифи” или „Пролеће”), по којима је добила

гласника 1912. у Београду, о чему пише Јелена Милинковић у овом зборнику. У облику посебне књиге приповетка се први пут појавила тек шест година касније: Јелена Ј. Димитријевић, *Американка* (Сарајево: објавио Исидор Ђ. Ђурђевић, 1918). Трећи пут се приповетка појавила 2016. у књизи *Врт тајни. Српске женске приповетке. Антологија*, приредила Славица Гароња (Београд: Вукотић Медиа, 2016), 117-133. А последњи пут издање новеле „Американка” појавило се 2018, у облику посебне едиције поводом јубилеја – 100 година од свог првог издања. Упор. Јелена Ј. Димитријевић, *Американка*, приредила Ана Стјеља (Београд: Digital Art Company, 2018).

надимак *Српска Сапфо*.⁸ Већ тада отворено изговара свој песнички и списатељски кредо и веру у моћ језика, речи и књижевности:

Сећаш ли се, цуро мила
У песми ми прво рече –
Да ме љубиш... Све ми каза:
Муку, тугу, жеље своје;
У песми ми све исказа
Што осећа срце твоје.
О, што год си рећ' желела –
У песми сам само смела...⁹
(из циклуса *Ариф-иле-Зариф*: „Арифа Зарифи”, VI, подвукла – М.К.)

Примећујемо да већ у првој својој књизи, у песмама писаним између 1885. и 1894, Јелена Димитријевић очито слободно примењује механизам трансгресије лирског поступка, при чему од почетка потписује дела властитим именом и презименом, и не крије се иза паравана псеудонима да би сакрила хомоеротске теме. Исто чини и у другим својим каснијим, прозним делима, где још јасније, префињеније и зрелије примењује механизам наративне трансгресије.

Наративно-родни експеримент Јелене Димитријевић у приповетки „Американка”

У литерарној лабораторији Јелене Димитријевић извршен је наративно-родни експеримент с пуним предумишљајем, иновативан у српској књижевности тог доба. Приповетка „Американка” је у прозном опусу те ауторке полазна тачка. Она је важна због неколико чињеница. Прво, слама тематски монопол карактеристичан за прву фазу њеног рада. Након низа дела у којима је доминантна потка била муслиманска култура, оријентални колорит (чиме су се могле на неки начин „оправдати” субверзивне, сензуалне хомоеротске песме, а нарочито и положај жена у исламу): *Писма из Ниша о*

---

8 Silija Hoksvort, *Glasovi u senci. Žene i književnost u Srbiji i Bosni*, prevela Aleksandra Đuričić (Beograd: Službeni glasnik, 2017), 121.

9 Јелена Димитријевић, *Песме, књига I* (Ниш: Прва нишка штампарија Ж. Радовановића, 1894), 162.

харемима (1897), *Бул-Марикина приказња* (1907), *Писма из Солуна* (1908/1918), *Нове* (1912), по први пут се појавио наслов који њена дела уводи у окцидентални круг културних интересовања. Друго, у наслову се види да ће предмет интересовања бити Друга: имамо и други пол и другу националност (Американка). Треће, прича је написана с позиције првог лица мушког рода и с генолошке стране представља монолошку форму, односно исповест мушкарца исписану годину дана након представљених догађаја. Предмет приче је кратко, само један месец дуго познанство наратора (мушкарца) и странкиње (удате Американке која путује по Европи са мајком), из којег се изродила емотивна веза, фасцинација, па чак и еротска фантазија о њеном телу, о заједничком животу с удатом женом.

Очи, уста... ја сам желео да то љубим. ...Њене ноге у плитким ципелама, што су вириле испод лаке хаљине, доводиле су ме до безумља...¹⁰

О, како би знала да зашто сам био занесен! И да ме додир њене руке доводио до безумља: да јој љубим руке, хаљину ... да је молим да ме не оставља, да живимо заједно као муж и жена...¹¹

Ауторка даје свестрани опис спољашњег изгледа Американке. Наратор је опажа свим чулима: видом, слухом, мирисом, додиром (руке), појављују се чак и смели еротски снови о непосредном физичком еротском контакту.

Текст је фокусиран на приказивање интимног микрокосмоса мушкарца уз употребу монолошке форме. У тако осмишљеној причи, спољашњи догађаји редуковани су на минимум. Позадину чини једна велика европска престоница, док структуралну осу преузима усмена на сусрет са женом, односно размишљање о дубоком осећању и осврт на унутрашњи преображај јунака под утицајем странкиње из друге културе. Доминирају емоционални портрети из сећања на Американку. Све је у оквирима исказа у првом лицу и представљено је из перспективе мушког јунака. Он је наратор и фокализатор, односно инстанца која је у самом средишту

---

10 Јелена Димитријевић, *Американка* (Сарајево: објавио Исидор Ђ. Ђурђевић, 1918), 6.

11 Ibid, 8.

текста. И поред таквог снажног присуства, његово име ни презиме није наведено, односно не знамо из које земље потиче. Само је мало дискретних информација – да је са периферије Европе, из удаљене земље са снажном патријархалном традицијом, на неки начин егзотичне у очима представника Запада. Може се претпоставити да је читалац без потешкоћа препознао Србију. Наратор описује свој боравак у великој европској престоници *ex post*. Погађамо или само претпостављамо да се мисли на Лондон, који није поменут, али сазнајемо да је у питању један од највећих градова на свету, на северу Европе, у острвској земљи. Име Американке се не помиње, само се о њој говори госпођа Магла, госпођа Дим (акцентат је стављен на пролазност и тајанственост, али и на место сусрета – место обавијено маглом). Нема ономастичко-топографских обележја. Јелена Димитријевић као намерно избегава конкретне референце. Она заправо истиче општи модел исказа о сусрету двоје представника не само супротног пола већ и различитих култура. Показује напетост бинарних опозиција у разликама, пре свега полним: мушкарац-жена, али и надграђује и друге категорије различитости, геокултурну: Американка-Европљанин, и ширу цивилизацијско-културну: Нови свет – Стари свет.

Овако конструисаним текстом, Јелена Димитријевић се тек наизглед прилагодила обавезујућем моделу културе у којој доминира мушки говорни субјект. Жена се овде – као у књижевној традицији – показује као објект, предмет разматрања из мушке перспективе. ЈА мушког наратора у потпуности доминира. Али с друге стране, градећи књижевну, наративну, конструкцију, удаљену од онога шта се сматра природним за жену која пише, та ауторка покушава да управо као жена испроба другу перспективу и у оквиру једног књижевног дела продире у свет „са друге стране огледала” културног рода. Стиче се утисак да је ту на снази лакановски механизам стадијума огледала (*la stade du miroir*)¹² и конституисања субјекта, заснован на изградњи и интегрисању властитог идентитета посматрањем себе из перспективе Другог/Другачијег. У том случају, радило би се о женском књижевном идентитету, конструисаним посматрањем сопственог пола из перспективе

---

12 Jacques Lacan, *The Mirror Stage* (New York: Norton, 1977), 1-7.

мушкарца, стадијуму кристализације женског ЈА помоћу мушке фигуре у центру текста. Лик Американке, модерно васпитане феминисткиње из друге културе, интегрисан је у симболичку слику према традиционалним патријархалним стандардима текстуализованог мушкарца. Добијамо тиме спој традиционалне слике мушкарца и модерно васпитане жене, односно нове/ модерне моделе мушкости-женскости. Прича „Американка” покреће питање граничних проблема на један модеран начин, помоћу поступка наративне трансгресије, али и под утицајем таквог поступка могло се изродити питање о границама конструисања рода не само у књижевним текстовима већ и у реалном животу. Овде је нараторски субјект у првом лицу (ЈА мушкарца) јасно одвојен од ауторског (ЈА жене). Захваљујући наративној трансгресији, ауторка конструира интратекстуалну мушку фантазију женскости-различитости, која је отеловљена у лику тајанствене Американке. Међутим, испод трансгресивне површине текста скривена је и женска (ауторска) фантазија мушкости, изражена формирањем наратора-јунака, чији приступ проблемима рода еволуира под утицајем жене из друге, више/ веће/ напредније културе. Али, у истом тренутку он постаје ментор еманципаторског дискурса – у његова су уста стављена промишљања о моделима будуће женскости и концепт „нове жене”.

Она је [Американка – М.К.] жена какве једном морају бити све жене [...]

Жене ће нас пречистити, препородити.¹³

Према оној новој жени, боље ж е н и б у д у ћ н о с т и, умеће се понашати будући човек, кога ће она васпитати и спремити за службу с њом. Ова Американка је жена будућности.¹⁴

На примеру „Американке” видимо да је Јелена Димитријевић, након текстова у којим говори о женама као жена, објавила експериментално дело у којем говори о женама као мушкарац.¹⁵

---

13 Јелена Димитријевић, *Американка* (Сарајево: објавио Исидор Ђ. Ђурђевић, 1918), 30.

14 *Ibid.*, 32.

15 О радикалном приступу питању рода у приповетки „Американка” писала је такође Ана Стјеља. Упор. Ана Стјеља, „Американка – жена или илузија? – о новели *Американка* Јелене Ј. Димитријевић”, у Јелена Ј. Димитријевић, *Американка*, приредила Ана Стјеља (Београд: Digital Art Company, 2018), 33-41.

Тиме је извршила својеврсну симулацију мушког читања женскости, и на тај начин увела у контекст српске књижевности нове моделе мушкости и женскости, који почивају на размишљању о жени као партнерки, а уз то су субверзивни у односу на моделе овековечене традицијом, како обичајном, тако и књижевном. Сва та размишљања инспирисана су ликом жене, у културном смислу стране, чиме је посредно изражено уверење да у властитој култури нови модели нису још увек конституисани и да их је неопходно тражити споља. Млада али напредна америчка култура представља собом у овом делу инспиративан образац за преузимање модернизованих односа између полова. Поступак трансгресивне нарације имао је, с једне стране, задатак да свој отворено феминистички тон учини веродостојним, а с друге, да га неутралише.

Треба се ипак подсетити да је приповетка „Американка” настала само неколико година пре путовања Јелене Димитријевић у Америку, где се та фасцинација још продубила и сазрела: списатељица се упознала са више Американки, од којих су изразито важне: Мисиз Волас (Mrs. E. Wallace), Мисиз Стронг Филипс (Mrs. Strong Philips), Мис Е. Фротингам (Miss E. Frottingham) и Госпођа Харија Флага (Mrs. Harry Flag), којима је посветила неке од својих до тада необјављених песмама, а које су настале на српском и на енглеском за време боравка у Америци.¹⁶ После повратка из Америке, 1924. године, Јелена Димитријевић је опет објавила у послератној серији у *Српском књижевном гласнику* приповетку „У Америци ’нешто се догодило’”.¹⁷ Ова приповетка је посвећена Мисиз Волас (Mrs. Wallace) и понавља исти гест наративне трансгресије. Јелена Димитријевић се опет служи интимистичким приповедањем у првом лицу једине у мушком роду, а притом „позајмљује” мушком лику и приповедачу елементе своје биографије: светска путовања – из Америке у Француску, боравак годину дана у Америци, познавање страних језика, писање приповетке „на француском” (о чему је реч у тој приповетки), наступе и предавања у јавности, контакте са женским клубовима широм света):

---

16 О томе види текст Биљане Дојчиновић у овом зборнику.

17 Јелена Димитријевић, „У Америци ’нешто се догодило’”, *Српски књижевни гласник*, Нова серија, књига XIII, број 8, (16. децембар 1924): 561-577.

Тек што сам се вратио из Америке, куда сам био позван да држим предавања о својој „егзотичној земљи” и где сам остао читаву годину дана. [...] И нисам продужио пут за своју земљу, него сам свратио у Париз, који се мени после повратка из Америке учинио као моја отаџбина.¹⁸

Ова приповетка говори о страсној и сензуалној љубави мушкарца према жени и начину да се изјави љубав удатој жени, а у тој функцији покушава да се појави и приповетка „Американка”.¹⁹ Тај метанаративни подухват, осим наративне и родне трансгресије, двоструко је поновљен. Слично већ цитираној песми „Арифа Зарифи” („О, што год си рећ’ желела/ У песми сам само смела”), Јелена Димитријевић покушава *expresis verbis* – али овог пута у прозном тексту – показати исту улогу књижевног текста кроз који се сме рећи нешто трансгресивно и субверзивно, јер ипак читалац нема сумње да се мушкарац као приповедач инструментализује и да се, у ствари, говори о љубави жене према жени, односно, да се тематизује хомоеротска љубав. А с друге стране – опет се појављује дивљење Американкама, које су „феминисткиње до фанатизма”²⁰ или „женски апостоли”.²¹

„На Уик-енду код Мисиз Флаг” или литерарни пандан приче „Американка”

Приповетка „Американка” из још једног разлога важна је за дело Јелене Димитријевић. Наиме, ова прича има не само тематски већ и наративни пандан у каснијем њеном стваралаштву. Реч је о тексту „На Уик-енду код Мисиз Флаг”, објављеном у склопу путописа из 1934. године, под насловом *Нови Свет или У Америци годину дана*. Временска разлика између та два текста износи 22 године. Осим тога има и генолошких разлика: прво дело је приповетка/ новела, односно изгледа да је фикција, друго је – путопис/ документ. Упркос тим разликама – та два дела се допуњују. Њихово блиско сродство, својеврсна комплементарност, прилично

---

18 Ibid, 561.

19 Детаљније пише о томе Јелена Милинковић у овом зборнику.

20 Јелена Димитријевић, нав. дело, 561.

21 Ibid, 566.

су камуфлирани, о чему може да посведочи и чињеница да их скоро до почетка XXI века нико није повезао. И то најмање из два разлога: пре свега, стваралаштво Јелене Димитријевић се до деведесетих година XX века слабије тумачило. Други разлог је онај генолошке природе. „Американка” је постала до извесне мере провокативна целина, док је „На Уик-енду код Мисиз Флаг” само још једно поглавље (и то при крају књиге – тек XXXIII) књиге путописа *Нови свет или У Америци годину дана*, и стапа се с њим у документарни и аутобиографски путопис. Читава ова књига састоји се из записа које је списатељица уносила боравећи у Сједињеним Државама у периоду од 1919. до 1920. године. То путовање имало је у животу Јелене Димитријевић улогу терапије и представљало је неку врсту бега од сећања на крваву Европу, зацељујући јој психичке ране и трауме изазване мужевљевом смрћу, о чему експлицитно пише у уводној речи у тој књизи.

Иако наслов „На Уик-енду...” то не сугерише, овај текст је у много чему одраз у огледалу приче „Американка”. Спајајући фактографске записе и књижевну фикцију, може да функционише чак и као његов својеврсни анекс или да испуњава улогу епилога приповетке. „На Уик-енду...” и „Американка” представљају у српској књижевности занимљив материјал за проучавање односа текста живота и текста књижевности.

Јелена Димитријевић се служи у „На Уик-енду...” приповедањем у првом лицу, али овог пута женског рода: нараторка путописа се у општим цртама присећа догађаја описаних у причи Американка и дограђује на њих нове, актуелне. Овде је наступила двострука трансформација перспективе – из мушке у женску, и из фикције у аутобиографски аспект наратије. Текст почиње успоменама из далеке прошлости (пре десет година), што читаоцу пружа много података које недостају у причи из 1912: као место радње се помиње Лондон, као актер-учесник догађаја – Србин, и уз то муж ауторке (!); сазнајемо такође да је тајанствена Американка (госпођа Магла, госпођа Дим, мисиз Фог/ Смог) конкретизована, реална особа, позната по имену мисиз Флаг, и прототип је Американке из приче.

Пре десет година у једном енглеском хотелу у Лондону [...] срела сам се са једном Американком из Масечузетса [...] она није била сама, него с мајком, симпатичном старом леди која се радо забављала с мојим сапутником, говорећи – она енглески а он српски.²²

Она ми је сад мисиз Флаг, а не мисиз Смог или мисиз Фог, што ће рећи госпођа Дим и госпођа Магла.²³

Упркос томе што је књижевна материја овде другачије обликована него у причи „Американка”, ауторка на многим местима свесно назначује интертекстуални простор који повезује оба дела, служећи се у том циљу отвореним аутоцитатом или (опет) метанаративним коментаром:

Коса јој није само прошарана седином као сребром – како је у приповеци – него је седа [подвукла – М.К.].²⁴

Текст „На Уик-енду...” се завршава готово дословним аутоцитатом из „Американке”. Елементи феминистичког дискурса такође су присутни с истом ангажованошћу (сличном као у две претходне приче с мушким приповедачем) и исто тако истакнутим новим приступом родним проблемима. Као новина се појављује реч ФЕМИНИСТ (у мушком роду) за оба пола (жена је феминист и муж је феминист).

На основу приложених поређења јасно можемо закључити да Јелена Димитријевић свесно спаја два временски удаљена текста. Сваки од њих постоји као независно, аутономно књижевно биће, али су и спојени. „На Уик-енду...” такође представља интересантан епилог, који је тексту приче дописао текст живота, те се у књижевности може третирати као прилог разматрања литерарних веза између фикције и факата, као њихова корелација. Међутим, њихова се најзанимљивија комплементарност крије у аспекту наративне стратегије. У том смислу они се одлично допуњују, дајући мушку и женску верзију истих догађаја. А тек када се повежу, принципи трансгресије постају сасвим видљиви:

---

22 Јелена Димитријевић, *Нови свет или У Америци годину дана* (Београд: Ed. Y. P. – N.Y.C., 1934), 355.

23 Ibid, 358.

24 Ibid, 358.

прекорачење, а затим и повратак старим ограничењима. У првом делу („Американка”) одвија се описана наративна трансгресија, то бунтовничко прекорачење границе пола, односно традиционалног поретка ствари који санкционише књижевна традиција. У другом („На Уик-енду код Мисиз Флаг”) пак имамо повратак традиционалним ограничењима принципа нарације и одбацивање стратегије формалног експеримента. Након објављивања прича „Американка” и „У Америци 'нешто се догодило’”, Јелена Димитријевић се окренула писању документарних текстова, што уопште није значило да је одустала од садржаја субверзивних за српску културу. Родни дискурс је, међутим, из области књижевне креације пренет на више фактографску позицију: фикцију је заменио социолошки, политички, обичајни опис. Променио се и начин представљања проблема – с белетристичког на репортажно-дневнички.

Психоаналитички или хомоеротички интерпретативни кључ?

И на крају, могли бисмо поставити једно провокативно питање: да ли је прототип за мушког наратора у „Американки” заиста био муж списатељице и да ли Јелена Димитријевић књижевно обрађује његову фасцинацију женом из друге културе? Одговор би нам дао још један, овог пута психоаналитички кључ за интерпретацију приповетке и поступка трансгресивне нарације. Модификација перспективе нарације – са женске на мушку – могла би у том случају да се ишчита као покушај овладавања текстом живота и терапеутског превазилажења личног проблема помоћу фикционализације и дистанцирања.

Али постоји, наравно, и друга могућност. Можемо потпуно игнорисати аутобиографске информације о мужу и читаву причу схватити као чисту књижевну фикцију. То, међутим, нимало неће олакшати њену рецепцију, напротив, још више ће је закомпликовати. Јер, то би овај текст учинило још подеснијим за интерпретацију према дубље скривеном хомоеротичном кључу. Наиме, ако га ишчитамо заобилазећи трансгресивну нарацију и

уведемо граматичке форме типичне за пол саме ауторке (женски род), а притом ништа не мењајући у опису Американке, добили бисмо причу о еротичној фасцинацији једне жене другом женом. Прихватање такве интерпретативне могућности намеће и питање зашто је списатељица употребила нетипичну и до неке мере екстравагантну наративну стратегију, која почива на трансгресији. Одговор је, чини ми се, очигледан. Да није применила, њено дело би се могло учинити исувише смелим подухватом, ризичним и – за српске услове – отворено провокативним, нарочито што прича обилује чулним описима и фантазијама о телу Американке. Таквог приступа у српској књижевности пре Јелене, а ни дуго после ње, није било.²⁵ Стога је можда увођење мушког наратора била нека врста компромиса према културним нормама и очекивањима грађанске околине, заснованим на нормативном третирању хетеросексуалности.

Поступак наративне трансгресије је, дакле, могао да буде сјајна камуфлажа и изванредан књижевни параван ауторкине хомоеротичне фасцинације женама, Американкама. Можда се њој набој на линији: жена-списатељица – мушкарац-наратор – жена-лик учинио мање ризичним од тога да жена-нараторка описује фасцинацију другом женом-странкињом, отворено тематизујући лезбејску љубав. *Nota bene*: оба решења превазилазе оквире дотадашњих норми женског писма у српској књижевности. Уместо провокативног и отвореног прекорачења хомосексуалног културног табуа, наративна трансгресија могла је представљати безбеднију нишу. Требало би споменути да се мотив лезбејске љубави већ јављао у ранијим Јелениним делима: у дебитантској поезији из 1894, што сам већ споменула и, као што видимо, у до сада необјављеној поезији која се донедавно налазила само у рукопису и тек се сада први пут обелодањује. Али се и дискретно та тема појављује на страницама *Писма из Ниша о харемима* (1897), и још снажније у роману *Нове* из 1912. Тим разноврсним поступцима и књижевним подухватима, Јелена Димитријевић је показала да на маргини, у изолованој средини у којој су само жене (у овом случају

---

25 Само епистоларни роман *Страст* Давида Пијаде из 1921. године. А касније роман Мирка Ковача *Малвина* из 1971.

се то односи на муслиманке), често долази до хомоеротичних фасцинација и емоционалних веза. Уосталом, слично је и у каснијим њеним репортажним путописима (*Нови свет...* – и то важи не само за поглавље „На Уик-енду...” или „Седам мора и три океана...”), где се често спомињу ауторкине сапутнице странкиње – најчешће Американке или Европљанке.

Стога је парадоксална чињеница да класична нарација у првом лицу женског рода, коју би Јелена Димитријевић применила у приповеци „Американка” и „У Америци ’нешто се догодило’”, води ка дефинитивно субверзивном читању ових текстова, а да несвакидашњи и субверзивни поступак трансгресивне нарације нагоне читаоца пре на његову класичну интерпретацију, на коју су сви навикли. Управо је у овим делима Јелена Димитријевић покушала да укаже пре свега на конвенционалност наративних, језичких, али и културних модела конструисања књижевних ликова и књижевног материјала. Њено дело остварује субверзивни потенцијал. Видимо, дакле, да је Јелена Димитријевић прекорачила не само пуно географских граница у реалном свету већ и границе књижевних конвенција и табуа. А материјал из рукописне заоставштине који се први пут штампа у овој књизи још више то потврђује.

ЛИТЕРАТУРА

ИЗВОРИ:

Димитријевић, Јелена. *Американка*. Сарајево: објавио Исидор Ђ. Ђурђевић, 1918.

Димитријевић, Јелена. „У Америци ’нешто се догодило’”. *Српски књижевни гласник*, Нова серија, књига XIII, бр. 8 (16. децембар 1924): 561–577.

Димитријевић, Јелена. *Нови свет или У Америци годину дана*. Београд: Ed. Y. P. – N.Y.C., 1934.

СЕКУНДАРНА ЛИТЕРАТУРА:

Foucault, Michael. „Do transgresji”, przełożył Tadeusz Komendant. У М. Janion, *Osoby. Transgresje 3*, Gdańsk: Wydawnictwo Morskie, 1984, 300–319.

- Foucault, Michael. „Préface à la transgression”. *Critique*, nr 195-196 (1963): 751-769.
- Hoksvort, Silija. *Glasovi u senci. Žene i književnost u Srbiji i Bosni*, prevela Aleksandra Đuričić. Beograd: Službeni glasnik, 2017.
- Janion, Maria. *Osoby. Transgresje 3*. Gdańsk: Wydawnictwo Morskie, 1984.
- Клајн, Иван. Шипка, Милан. *Велики речник страних речи и израза*. Нови Сад: Прометеј, 2008.
- Кох, Магдалена. *...када сазремо као култура... Стваралаштво српских списатељица на почетку XX века (канон – жанр – род)*, превела с пољског Јелена Јовић. Београд: Службени гласник, 2012.
- Lacan, Jacques. *The Mirror Stage*. New York: Norton, 1977.
- Стјеља, Ана. „Американка – жена или илузија? – о новели *Американка* Јелене Ј. Димитријевић”. У Јелена Ј. Димитријевић, *Американка*, Београд: Digital Art Company, 2018, 33-41.

TEXTUAL RELATIONS BETWEEN THE STORY “THE AMERICAN WOMAN” AND A CHAPTER IN “ON THE WEEKEND AT MRS. FLAGG’S” FROM THE AMERICAN TRAVELOGUE: SUBVERSIVENESS AND TRANSGRESSION

The paper analyzes Jelena Dimitrijević’s texts – the story “The American Woman” (first published in the journal *Srpski književni glasnik* [Serbian Literary Gazette] in Belgrade, 1912, and as a separate book in Sarajevo, 1918) and Chapter XXXIII in “On the Weekend at Mrs. Flagg’s” from the travelogue report *New World or a Year in America*, published in 1934. It is shown that the two texts (including also the 1924 story “In America ‘Something Happened’”), regardless of distance in the time of their respective publications, are connected by intertextual kinship. The feat of narrative transgression (spectacular switching from the intimate first person male gender narration to the first person female gender one) turns out to be Jelena Dimitrijević’s eccentric and experimental literary strategy, and also a game played with the grammatical category of gender. The paper pays attention to the possibility of a psychoanalytic and homoerotic interpretation of the feat of transgressive narration.

Keywords: Jelena Dimitrijević, narrative transgression, subversiveness, gender discourse